
El molí del Foix: un exemple d'intervenció integral en el patrimoni històric edificat

**Alfred Mauri
i Maria Soler**

Sistemes de Gestió de Patrimoni, SCP

Resum

El molí del Foix és un dels testimonis històrics notables de Santa Margarida i els Monjos pel que representa en relació amb l'origen del municipi i amb el context de l'activitat cerealista del Penedès i del complex moliner format des d'època medieval a la conca del riu Foix.

Del procés d'estudi i rehabilitació que s'ha dut a terme volem destacar dos aspectes bàsics: l'interès històric del molí i la metodologia de treball aplicada al procés d'estudi, de recuperació i de divulgació.

Des del primer moment es va establir una col·laboració i un intercanvi d'informació fluidos entre els equips responsables de les diverses actuacions: arquitectònica, d'investigació històrica, divulgativa i dinamitzadora. Això ha fet possible la identificació de vestigis de la història del molí que podrien haver passat desapercibuts i, alhora, incorporar-los al discurs divulgatiu, tot integrant-los en la intervenció de rehabilitació i en les accions de dinamització cultural.

Paraules clau

Història, arqueologia medieval, molineria, rehabilitació arquitectònica, divulgació

Resumen

El molino del Foix: un ejemplo de intervención integral en el patrimonio histórico edificado

El molino del Foix es uno de los vestigios históricos notables de Santa Margarida i els Monjos por lo que representa en relación con el origen del municipio y con el contexto de la actividad cerealista del Penedès y del complejo molinero formado desde época medieval en la cuenca del río Foix.

Del proceso de estudio y rehabilitación que se ha llevado a cabo queremos destacar dos aspectos básicos: el interés histórico del molino y la metodología de trabajo aplicada al proceso de estudio, de recuperación y de divulgación.

Desde el primer momento se estableció una colaboración e intercambio de información fluidos entre los equipos responsables de las diversas actuaciones: arquitectónica, de investigación histórica, divulgativa y dinamizadora. Esto ha hecho posible la identificación de vestigios de la historia del molino que podrían haber pasado desapercibidos y, a la vez, incorporarlos al discurso divulgativo, integrándolos en la intervención de rehabilitación y en las acciones de dinamización cultural.

Palabras clave

Historia, arqueología medieval, molinería, rehabilitación arquitectónica, divulgación

Abstract

Foix mill: an example of integral intervention in the historical building heritage

Foix mill is one of the outstanding historical records of Santa Margarida i els Monjos for what it represents in terms of the origins of the town and the context of cereal-growing activity in the Penedès and the mill complex formed since the Middle Ages in the Foix river basin.

From the study and restoration process carried out, we would like to single out two basic aspects: the historical interest of the mill and the work methodology applied to the process of study, restoration and information.

From the outset fluid cooperation and exchange of information were established between the teams responsible for the different actions: architecture, historical investigation, information and promotion. That made it possible to identify the remains of the history of the mill that might have passed unnoticed and include them in the restoration work and the cultural promotion actions.

Keywords

History, Mediaeval archaeology, milling, architectural restoration, information

Atesa la complexitat constructiva i la riquesa històrica del molí del Foix es va considerar convenient efectuar una intervenció de caràcter globalitzador destinada a analitzar tots aquells elements que formen part del conjunt edificat i la integració dels resultats amb els de la recerca documental.

La interpretació de la seqüència històrica d'un espai patrimonial com el del molí del Foix implica la realització d'un treball arqueològic exhaustiu en el qual s'identifiquin totes les unitats estratigràfiques que el constitueixen, tant les pertanyents al cos edificat, com les que romanen amagades en el subsòl.

L'arqueologia defineix com a unitat estratigràfica (UE) qualsevol element tangible o intangible que permeti la identificació d'una acció o d'un fet que, alhora, sigui possible de posar en relació física i temporal amb la resta d'elements que l'envolten. La determinació de la seqüència estratigràfica del molí dels Monjos es va fer d'acord amb aquesta metodologia.

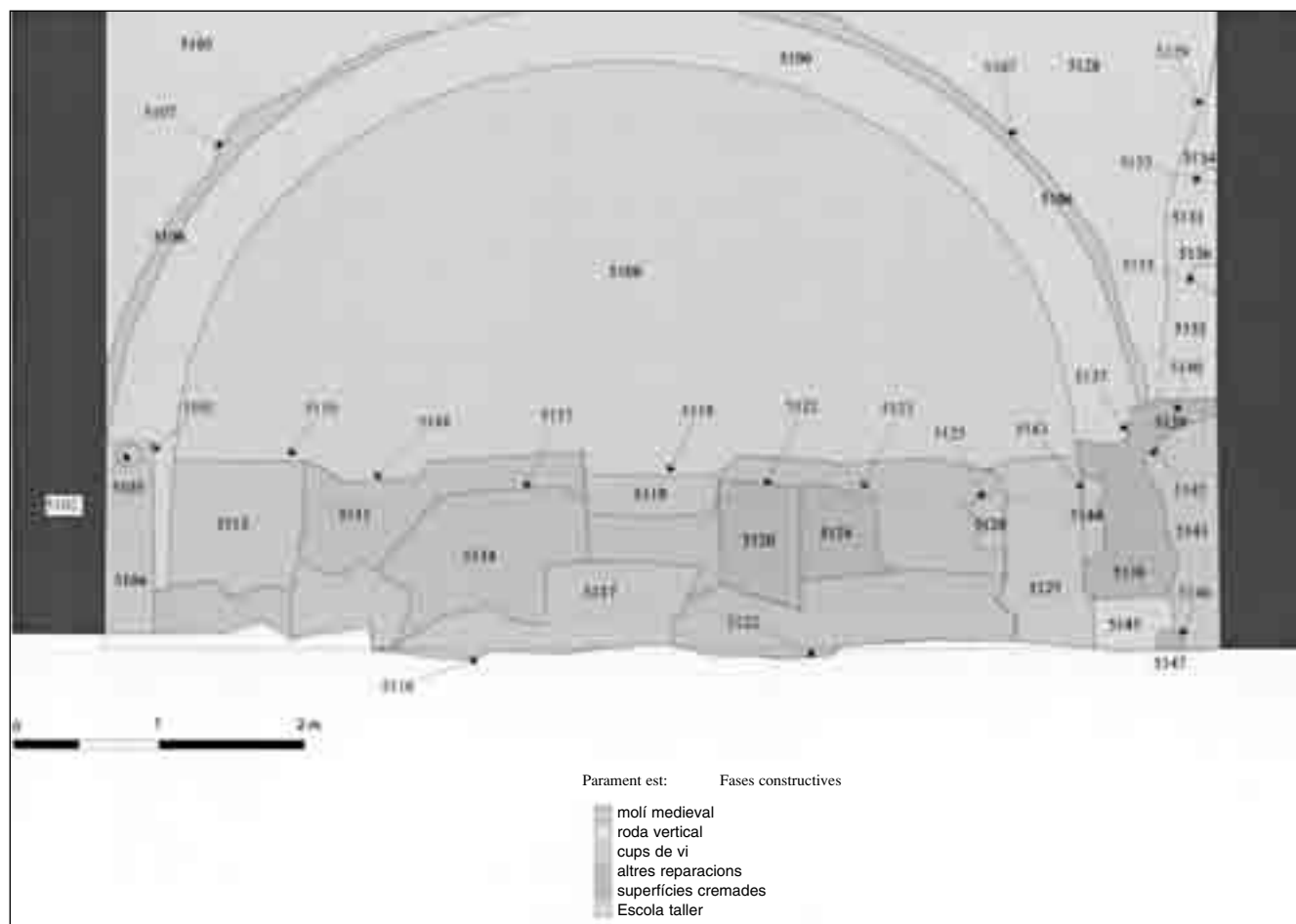
Sobre la base planimètrica, els alçats de l'edifici i les plantes dels diversos recintes analitzats, es va procedir a la senyalització de les diferents UE identificades durant el treball de camp. Cadascuna va ser individualitzada amb un número d'identificació, una fitxa descriptiva, un dibuix planimètric acotat i a escala (fig. 1), i una o diverses fotografies.

La referència més antiga que posseïm sobre l'existència del molí del Foix la trobem en el *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, en cronologies del segle x (CSC, doc. 130, any 978). D'acord amb la migrada descripció que se'n fa, podem dir que es tractava d'un molí d'un únic parell de moles que prenia aigua del riu Foix. Segons aquest mateix document, el molí disposava de resclosa i era proper a la famosa *calciata Francischa*.

Aquest molí apareix en mans de Sunifred, un gran propietari amb terres i béns a banda i banda del riu Foix. L'any 978, optarà per cedir part dels seus béns al monestir de Sant Cugat del Vallès. Amb aquesta deixa pietosa, el cenobi vallesà esdevenia propietari eminent del molí i de les terres circumdants. D'aquesta manera, Sunifred assegurava el seu benestar espiritual i el monestir de Sant Cugat consolidava i augmentava els seus extensos dominis territorials.

Si els segles x i xi poden ser considerats com a períodes de màxima eclosió del domini sancugatenc, el segle xii és testimoni del seu estancament territorial i, alhora, de l'expansió del monestir de Santes Creus. Aquest cenobi, àmpliament difós per terres penedesenques, tenia propietats escampades per tota la comarca, des de l'Arboç a Subirats passant també per Santa Margarida. En aquesta parròquia, als segles xiii i xiv, el monestir de Santes Creus hi posseïa diverses propietats terreres, alguns béns mobles i dos molins. Un d'aquests era l'anomenat molí

Figura 1. Exemple de lectura de la seqüència d'un parament del molí del Foix.

del Coll, documentat des del 1323, i l'altre sembla que estava ubicat «prope vicariam vocatam dels Moneders», al costat de la «via qui itur Villa Libera ad Arbucium». És aquest molí el mateix que l'any 978 va ser donat a Sant Cugat?

Per contestar aquesta pregunta cal realitzar un estudi comparatiu de la ubicació geogràfica que ens aporta la documentació d'ambdós períodes històrics. La situació del molí respecte del riu Foix als capbreus de Santes Creus és la mateixa que la que apareix en el *Cartulari de Sant Cugat*, i l'afrontament amb el camí que conduïa de Vilafranca a l'Arboç es correspon perfectament amb la *calciata Francisca* del segle x. D'altra banda, la presència en ple segle xiv de la «vicariam vocatam dels Moneders» en un lloc proper coincideix perfectament amb «ipsas parietes antiquas que dicunt Monedarias» citades a la documentació altmedieval (CSC, 130, any 978). Tots aquests indicis ens deixen entreveure que, efectivament, el molí que els monjos de Santes Creus tenien a Santa Margarida era el mateix que, pocs decennis abans, havia pertangut al cenobi de Sant Cugat.

Arribats a aquest punt i per poder vincular aquestes notícies històriques amb el nostre objecte d'estudi, caldria resoldre un darrer interrogant. És possible la correspondència entre el molí citat a la documentació del segle x i del segle xiv amb el molí que encara avui podem veure als Monjos? Tots els indicis semblen menar-nos a una resposta afirmativa d'aquesta qüestió. L'esmentat gual de Santa Margarida hi és proper, el riu Foix hi aportava aigua per mitjà d'un rec situat al vessant oest del molí, i la carretera nacional –antiga via de Vilafranca a l'Arboç i camí ral en època moderna– hi passa just al costat. La disposició actual del molí es correspon perfectament amb les afrontacions que se citen a la documentació. Fins i tot el topònim antic es correspon amb l'actual. La denominació del molí i de la propietat que l'engloba com a «Casa Gran dels Monjos» al Registre de la Propietat de Vilafranca és un indicatiu clar de la seva vinculació històrica amb els Monjos de Santes Creus. El fet que a partir del 1378 el molí dels Moneders comenci a ser conegut com a molí dels Monjos és un testimoni eloqüent de la correspondència de significats existent entre la denominació actual i la medieval.

El molí del segle XIII era ja força diferent del que documentàvem a l'alta edat mitjana. S'havia convertit en un recinte gran i sòlid amb no un sinó tres parells de moles. Tal com es veurà, havia esdevingut un molí de característiques netament baixmedievales, amb cups, bassa i uns nivells de producció farinera notablement elevats. Al voltant del molí, entorn dels recs que comunicaven el riu Foix amb els carcabans –el 1699 coneguts com a «foradades»– s'hi establien horts explotats, en part, per la família encarregada de fer funcionar el molí. Aquests «hortis cum illorum pomiferis sive [...] hortilibus» són documentats des del darrer quart del segle x.

Santes Creus serà propietària del molí dels Monjos fins a èpoques molt avançades. Al llarg de tota la baixa edat mitjana i de l'edat moderna continuarà exercint la seva propietat eminent sobre l'edifici i exigirà el pagament de censos no sols en monedes sinó també en espècies. Al darrer quart del segle xiv, el moliner sobre qui requeia la propietat útil del molí i les edificacions annexes al molí era Bernardus Ultzià, el qual estava obligat a pagar anualment

dos sous barcelonesos per la festa de Sant Miquel. Al principi del segle XVIII aquesta prestació s'havia convertit en un doble pagament en moneda –setze lliures– i en espècie –un anyell, un porcell, un cabrit, un pollastre, formatge i llana– que calia fer efectiu dues vegades l'any: per Nadal i per Sant Joan.

Al llarg de bona part de l'època moderna i contemporània, la propietat útil del molí recaurà en mans de la família Macià, una família burgesa de Vilafranca dipositària d'una bona quantitat de béns subjectes al domini de Santes Creus. L'any 1699 el cap de família era Emmanuel Macià, notari vilafranquí que l'havia heretat de la seva àvia Maria Esteve Barthomeu, vídua de Macià. Si bé n'exercien el domini útil i controlaven el pagament de censos al monestir, els Macià no eren els encarregats d'explotar la finca sinó que disposaven d'uns masovers residents a la masia construïda al costat del molí que, a més d'actuar com a pagesos dels horts i vinyes circumdants, exercien de moliners. El 1704 aquestes funcions les duia a terme la família d'Emmanuel Marsé.

Al llarg del segle XVIII, la família Macià va engrandir els seus dominis i es va convertir en una de les més acabalades de la comarca. A banda d'adquirir una notable quantitat de propietats a la ciutat de Vilafranca i a la seva àrea d'influència, va aconseguir d'afaiçonar al voltant del molí un bon nombre de terres distribuïdes pels voltants del nucli dels Monjos, a llocs com la Tallada o la Farreria. Una d'aquestes propietats, molt propera al molí, era coneguda amb el topònim de la Resclosa, fet que evidència la seva possible relació amb l'activitat molinera de la zona. És possible que fos en aquest punt del riu Foix on s'establí la resclosa utilitzada per abastar d'aigua els recs del molí.

Cap al 1829, amb la voluntat de millorar la qualitat de la producció, la família Macià va dur a terme una profunda transformació del molí, convertint-lo en farinera. Amb aquest objectiu, es va crear un nou espai destinat a acollir una gran roda vertical. Juntament amb la instal·lació d'aquest nou enginy, es va allargar la sala de moles i es reformà la bassa. La farinera es va mantenir en funcionament fins a l'inici del xx. A partir d'aquest moment, la família Macià conclourà definitivament l'activitat molinera del recinte i el convertirà en un magatzem de vi.

A mesura que els anys transcorren i les generacions familiars se succeeixen, les propietats dels Macià seran objecte d'un acusat procés d'alienació fruit tant de la necessitat de diners en efectiu com de la seva progressiva desvinculació de les terres penedesenques. Des del principi del segle passat la família resideix a Barcelona i des d'allí gestiona una política de vendes amb la qual es desintegran bona part dels béns familiars. Aquest procés serà especialment acusat a partir del 1924, moment en què Roman de Saavedra Almenara, notari espòs de l'hereva universal dels Macià, es convertirà en procurador de les terres. La tònica de segregacions es perllongarà fins a l'època de l'exercici compartit de la propietat per part de les filles d'aquest darrer –Marianna i Carme Saavedra Macià–, les quals acabaran venent la totalitat de la finca a la immobiliària Harpeu SA.

El 1995 el casal moliner esdevé recinte no edificable i passa a ser propietat municipal. És a partir d'aquí que s'encetaren els treballs d'estudi, restauració i dinamització de l'edifici.

La seqüència constructiva del conjunt

L'estudi detallat de les gairebé 650 unitats estratigràfiques identificades al sòl, parets i sostre dels diversos pisos del molí, la bassa, els carcabans, els recs de desguàs i l'àrea circumdant de l'edifici moliner, ens han permès copsar l'existència d'una seqüència històrica excepcionalment llarga, dotada de nombrosos processos de refecció, alteració i reestructuració dels murs. El fet que en els nivells més antics es reutilitzin materials d'època romana –sobretot al reblliment de la volta gòtica i als murs de la bassa medieval–, que la documentació més reculada ens localitzi el molí proper a unes «parietes antiquas», i que les prospeccions de l'àrea circumdant ens hagin permès identificar la presència de materials romans, evidencia que la trajectòria històrica de l'espai conegut com a molí del Foix es remunta força més enllà d'època medieval. La prospecció de l'àrea circumdant al molí ens oferiria la possibilitat de conèixer la tipologia de les estructures d'època romana que afloren a la superfície.

El bastiment del molí del segle XIII, la construcció del terrat i l'edificació de la torre de planta quadrangular (fig. 2); la constitució d'un nou pis per sobre la sala de moles al segle XVII (fig. 3); la transformació estructural d'època de la farinera (fig. 4), i, finalment, l'ús de l'edifici com a magatzem vitícola, ens donen constància d'una edificació seqüencialment complexa que ha anat adaptant els seus es-

Figura 2. Reconstrucció virtual del molí del Foix al segle XIII.

Figura 3. Reconstrucció virtual en què es pot observar l'abandonament de l'antiga torre i la construcció d'un espai cobert sobre l'antic terrat.

Figura 4. Reconstrucció virtual del molí del Foix amb la roda vertical i la farinera.

pais i la seva configuració interna als usos que, en cada moment històric, li han estat requerits.

La continuïtat d'ús d'aquest recinte com a espai per molinar cereals durant més d'onze segles el converteix en un conjunt històric de gran interès per aprofundir en el coneixement de les transformacions sofertes per la molinaria al llarg del període estudiat. En cronologies de mitjan segle XIII, el petit molí d'un únic parell de moles documentat al segle X es converteix en un molí senyorial d'una notable envergadura constructiva, dotat d'una magnífica volta gòtica i accionat no per un sinó per tres rodets horitzontals. Aquesta fou la primera de les transformacions tecnològiques d'un molí que, al principi del segle XIX, va convertir-se en farinera, apostant per la tecnologia de roda vertical, qualitativament i quantitativa més productiva que l'anterior. És evident, per tant, que les successives transforma-

cions tecnològiques, juntament amb les necessàries adequacions arquitectòniques, converteixen el molí del Foix en un espai d'excel·lent interès històric que ens ha permès documentar, en un mateix edifici, l'evolució de la molinaria des d'època medieval fins al segle XX. A partir del moment en què els sistemes tradicionals esdevinguin obsolets, el molí deixarà de funcionar com a tal, però continuarà mantenint la seva vocació industrial, dedicant-se a la premsa i emmagatzematge de vi, una activitat en expansió a partir dels anys trenta del segle XX.

La rehabilitació i la divulgació

Avui la seqüència identificada a partir de l'anàlisi integrada de les fonts històriques (documentals i arqueològiques)

està present al molí en la forma com s'ha dut a terme la rehabilitació arquitectònica, que ha prestat especial cura a no emmascarar-la, i en una exposició permanent que incorpora, entre altres informacions, un conjunt de recreacions en 3D (fig. 2, 3 i 4) que han estat elaborades rigorosament a partir dels resultats de la recerca científica.

Això i la manera com s'estan definit les futures inter-

vencions no hagués estat possible sinó s'hagués utilitzat simultàniament una metodologia de recerca acurada i una gestió integrada de la informació que fes possible una acció coordinada entre tots els equips implicats, tenint molt present que un resultat òptim solament és possible a partir de combinar, en l'acció sobre el patrimoni la investigació, la conservació i la divulgació.